

DOI:10.26104/NNTIK.2023.69.10.060

Акматов К.К., Нишанбаева Ж.М.

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН
КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮ БОЮНЧА
ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИШ-ЧАРАНЫ АНЫКТОО
ЖАНА ТАЛДОО**

Акматов К.К., Нишанбаева Ж.М.

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ И АНАЛИЗ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РАЗВИТИЮ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

К. Akmatov, Zh. Nishanbaeva

**DEFINITION AND ANALYSIS OF EXPERIMENTAL
ACTIVITIES FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL
THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS**

УДК: 373:373.3319

Бул макалада башталгыч класстын окуучуларынын критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү боюнча эксперименталдык изилдөөнү чыныгы деңгээлин аныктоо жана талдоо маселелери каралган. Башталгыч жалпы билим берүүнүн Мамлекеттик стандартынын негизги жоболорунун бири окуучуларда негизги жана предметтик компетенцияларды калыптандыруу болуп саналат. Ошону менен бир катарда башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча эксперименттик иш-чаранын алкагында эксперименталдык жана контролдук класстардагы адабий окуу сабагын негизги компетенциялардын бири катары кароо зарыл деген жыйынтыкка келдик. Алар – окуу жөндөмдүүлүгү, жалпы маданий, ден соолук, жарандык, социалдык, маалымат жана коммуникация дисциплиналар аралык негизде калыптанат. Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча адабий окуу сабагын окуп-үйрөнүү процессинде калыптанат жана практикада комплекстүү түрдө ишке ашырыла турган баланын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн системасын билдирет.

Негизги сөздөр: педагогика, методика, жалпы маданият, жарандык, социалдык, маалымат, коммуникация, сынчыл ой-пикир, окуучулар, коом.

В данной статье рассматриваются вопросы определения и анализа актуального уровня экспериментальных исследований по развитию критического мышления учащихся начальных классов. Одним из основных положений Государственного стандарта начального общего образования является формирование у учащихся базовых и предметных компетенций. При этом мы пришли к выводу, что урок литературы в экспериментальных и контрольных классах необходимо рассматривать как одну из основных компетенций в рамках экспериментальной деятельности по развитию критического мышления младших школьников. Они академические, общекультурные, здоровьесохранительные, гражданские, социальные, информационно-коммуникационные, основанные на междисциплинарной основе. Он представляет собой систему критического мышления ребенка, которая формируется в процессе чтения и изучения

литературного урока по развитию критического мышления учащихся младших классов и будет всесторонне реализована на практике.

Ключевые слова: педагогика, методология, общая культура, гражданственность, социальное, информация, общение, критическое мышление, учащиеся, общество.

This article discusses the issues of determining and analyzing the current level of experimental research on the development of critical thinking in primary school students. One of the main provisions of the State Standard for Primary General Education is the formation of basic and subject competencies in students. At the same time, we came to the conclusion that the literature lesson in experimental and control classes should be considered as one of the main competencies within the framework of experimental activities for the development of critical thinking in primary schoolchildren. They are academic, general cultural, health, civil, social, information and communication, based on an interdisciplinary basis. It represents a child's critical thinking system, which is formed in the process of reading and studying a literary lesson on the development of critical thinking in primary school students and will be fully implemented in practice.

Key words: pedagogy, methodology, general culture, citizenship, social, information, communication, critical thinking, students, society.

Башталгыч жалпы билим берүүнүн Мамлекеттик стандартынын негизги жоболорунун бири окуучуларда негизги жана предметтик компетенцияларды калыптандыруу болуп саналат. Ошону менен бир катарда «...башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча эксперименттик иш-чаранын алкагында эксперименталдык жана контролдук класстардагы адабий окуу сабагын негизги компетенциялардын бири катары кароо зарыл деген жыйынтыкка келдик. Алар – окуу жөндөмдүүлүгү, жалпы маданий, ден соолук, жарандык, социалдык, маалымат жана коммуникация дисциплиналар

аралык негизде калыптанат. Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча адабий окуу сабагын окуп-үйрөнүү процесинде калыптанат жана практикада комплекстүү түрдө ишке ашырыла турган баланын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн системасын билдирет.

Жалпы билим берүү көндүмдөрү башталгыч билим берүүнүн бүткүл мезгилинде үзгүлтүксүз калыптанат» [1, 137-б.]. Сынчыл ой жүгүртүү адабий окуу жөндөмү төмөнкүдөй көндүмдөрдү калыптандырууну камтыйт:

1) уюштуруучулук – адабий окуу сабакка керектүү нерселердин баарын тандап алуу, аны партага тизе билүү, ишке дароо киришүү, жазуу иштерин долбоорлоодо бирдиктүү талаптарды сактоо, адабий окуу китебинин негизги элементтерин билүү, кыстарма ж.б.;

2) жалпы сүйлөө – туура, так, көркөм сүйлөө, мугалимди угуу, суроолорго жооп берүү, укканын

жеткирүү, мугалимге жана окуучуларга кайрыла билүү;

3) жалпы когнитивдик – сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу максатында уюштурулган адабий окуу предметин өзгөчөлүктөрүн аныктоо, формасын, өлчөмүн ж.б. айырмалоо, боюнча тапшырманы аткаргандан кийин жыйынтык чыгаруу;

4) контролдоо жана баалоо – сиздин ишинизди жана үлгү тапшырманы салыштырганда каталарды табуу, ишинизди баалоо ж.б.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы Жалал-Абад шаарындагы №14 С. Давлетов атындагы инновациялык мектеп лицейинде башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча эксперименттик иш-чараны аткарууга 3 жана 4 класстардын (жалпы 8 класс).

2022-2023-окуу жылындагы адабий окуу сабагына берилген сааттар боюнча маалыматтар таблицадан келтирилген.

1-таблица

Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча 2022-2023-окуу жылындагы адабий окуу сабагына берилген сааттар

Класстар	Окуучулардын саны	Сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча 2022-2023 окуу жылындагы адабий окуу сабагына берилген сааттар			
		1 чейрек	2 чейрек	3 чейрек	4 чейрек
3 «А» класс	33	12	10	16	12
3 «Б» класс	34	10	12	16	12
3 «В» класс	35	12	10	14	12
3 «Г» класс	35	12	10	14	12
Бардыгы	137	44	42	60	48
4 «А» класс	38	12	12	16	10
4 «Б» класс	37	12	10	16	10
4 «В» класс	35	12	12	14	12
4 «Г» класс	37	12	10	14	12
Бардыгы	147	48	44	60	44

Эксперименталдык иш-чаранын жыйынтыгы айтып тургандай, учурдагы предметтик билим берүү системасы, анын ичинде башталгыч класстарда, сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүүнүн айрым аспектилерин өз алдынча кароону болжолдойт жана окуучуларды бири-бири менен тыгыз байланышта болгон белгилүү бир чөйрөдө жекече билим алууга багыттайт. Башталгыч класстардан интеграцияланган адабий окуу сабагын киргизүү зарылдыгын бүгүнкү билим берүүнүн реалдуулугу тастыктап турат. Сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү максатында комплекстүү мамиле бизди курчап турган дүйнөнүн анын ар түрдүүлүгү менен көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. «XX кылымдын 60-70-жылдардагы педагогика билими сынчыл ой жүгүртүү инсандын калыптанышында биринчи кезекте

тышкы факторлорго багытталган, ага ылайык инсандын өнүгүшү жана калыптанышы максаттуу жана уюшкан окутуудан жана башкаруудан көз каранды деп болжолдонгон. Албетте, инсандын өнүгүшүнө жана калыптанышына мындай көз караш дагы эле өзүнүн жандуулугун сактап келет» [2, 49-б.]. Бирок, ошол эле учурда методикалык көрсөтмөлөрдүн социалдык жактан инсандыкка өтүшү инсанга, анын жеке факторуна кайрылуу зарылдыгын талап кылып, тарбиялоо жана сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүүнүн стратегияларын өзгөртүүнү актуалдуу кылат. Бүгүнкү күндө окутуучу массаны башкаруу, ой жүгүртүүнүн жалпы ыкмаларын, жалпы көз караштарды, жалпы жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу анча маанилүү эмес, тескерисинче, балдардын жеке, индивидуалдык жөн-

дөмдөрүн өнүктүрүү жана калыптандыруу. Бул баланын ички потенциалын, анын когнитивдик жөндөмдүүлүктөрүн жана аны курчап турган дүйнөдө өзүн ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө милдеттери биринчи планга чыгат дегенди билдирет. Билим берүүнүн бүгүнкү модели жөн гана калыптарга, нормаларга жана стандарттарга кармануу эмес, инсандын өзүн-өзү ишке ашыруусу үчүн педагогикалык шарттарды түзүү. XX кылымдын 70-80-жылдарында изилдөөлөрдө өсүп келе жаткан адамдын психофизиологиялык мүмкүнчүлүктөрүн, бирдиктүү инсанды калыптандыруунун жолдорун жана орто мектептерде инсандык өсүүнү стимулдаштырууну изилдешкен [3; 4; 5].

Массалык билим берүүнүн шартында ийгиликтүү окууну камсыз кылуунун оптималдуу жолдорун

издөө маселелери өзгөчө актуалдуу болуп калды. Ал эми билим берүүнүн алгачкы мезгилиндеги таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүнө таянуу идеясы эң маанилүү педагогикалык шарт катары коюлган. Башталгыч мектеп курагындагы окуучулардын когнитивдик жөндөмдүүлүктөрүнө жана башталгыч класстарда сынчыл ой жүгүртүүсүнө таянуу идеясы, биринчи кезекте, курчап турган дүйнөнү активдүү таанып-билүү стадиясында турган жаш курактагы балдардын табигый кызыгуусу жана изденүүсү менен байланыштуу. Демек, башталгыч класстын окуучулары менен педагогикалык ишти баштоодо биринчи кезекте балага табиятынан эмнелер берилип, айлана-чөйрөнүн таасири астында эмнеге ээ болоорун жана максаттуу окутууну түшүнүү зарыл.

2-таблица

Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча 2022-2023 окуу жылындагы адабий окуу сабагын өздөштүрүүсү боюнча маалыматтар

Сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча сабактар	Сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү сабактарынын негизи	4 «Б» классынын сабакты өздөштүрүүсү, %
1. Концептуалдык интеграцияланган сабактар	Негизинде жалпы ойлор жана принциптер аныкталган, ар кандай теориялар таанылган.	18
2. Колдонмо сабактар	Мазмуну интеграциялоого багытталган практикалык проблемаларды кароо.	21
3. Изилдөө интеграцияланган сабактар	Ар кандай изилдөө ыкмаларды, илимий багыттары изилдеген ыкмалар.	27
4. Сынчыл ойчул сабактар	Когнитивдик кызыкчылыктарын калыптандыруу ыкмалары.	24
5. Чыгармачылык кызматташтыктык сабактар	Ар кандай каражаттар аркылуу калыптандыруу ыкмалары.	31

Окууга начар катышуу – бул балдардын азыркы жана кийинки жашоосундагы сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү жана өнүгүүсүнө таасир этүүчү көйгөй. Башталгыч мектептерге катышуу эмнеден көз каранды экенин, башталгыч класстын окуучуларынын катышуусу алардын келечектеги жашоосуна жана окуу көрсөткүчтөрүнө кандай таасир этээри чон мааниге ээ. Башталгыч класстын окуучуларын сабактарга катышуусу, башкача айтканда, окуу программасын өздөштүрүү үчүн окуучулардын сабактарга катышуусунун системасы ар дайым маанилүү маселе болуп келген. Сабакка катышуу социалдык-педагогикалык

көрүнүш катары окуучулардын билимин жана жетишкендиктерин көрсөтөт. Сабакка жоопкерсиздик менен катышуу да окуучулардын жетишкендиктери жана даярдоо сапатынын жакшырышы менен байланыштуу. Мектеп окуучусу үчүн мындай сабакка барбоо маселеси материалды ийгиликтүү үйрөнүү менен тыгыз байланышта. Билим берүү мекемелери үчүн сабакка начар катышуу мугалимдердин убактысын текке кетирет. Ошондой эле сабакка начар катышуу менен башталгыч класстардын аброюн түшүрүп, начар даярдыктан мектеп сапаттуу билим бере албаган мекеме катары таанылышы мүмкүн.

3-таблица

Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча 2022-2023 окуу жылындагы адабий окуу сабагына сабакка катышуусу жана даярдыктары боюнча маалыматтар

	Окуучулардын орто эсеп менен адабий окуу сабагына даярдыгы		Эксперименталдык класс орто эсеп менен сабакка катышуу		Контролдук класс орто эсеп менен сабакка катышуу	
	саны	%	бардыгы	катышканы	бардыгы	катышканы
3-класс	137	29	34	23	33	26
4 класс	147	31	37	22	38	24

Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча кызыгуунун диагностикасы деп когнитивдик кызыгуунун баштапкы деңгээлин, ошондой эле анын окуу процессинде өнүгүшүн аныктоого мүмкүндүк берүүчү ар кандай ыкмалардын жыйындысы түшүнүлөт.

Педагогикалык адабияттарды талдоо ар кандай изилдөөчүлөр (К.К. Акматов, Кыдыралиев С.К., Нусупов Ч.С., Акиева Г.С. ж.б.) [1; 2; 3; 6; 7; 8]. Таанып-билүү кызыгуусун калыптандыруу критерийлерин жана көрсөткүчтөрүн иштеп чыкканын көрсөтөт. Изилдөөлөрдүн негизинде – профессор К.К. Акматов, когнитивдик кызыгуунун өнүгүүсүнүн үч деңгээлин бөлүү бизге ылайыктуу көрүнөт. Анын пикири боюнча, когнитивдик кызыгуунун диагностикасы педагогикалык методдордун комплексин колдонууга негизделиши керек. 3-4 класстын окуучуларынын когнитивдик кызыгууларынын диагностикасы башталгыч мектеп окуучуларынын окуу-тарбия иш-аракетине болгон таанып-билүү кызыгууларын изилдөө максатында окууга болгон мамилеси, окууга болгон кызыгуусу: - тапшырмаларды аткарууда өз алдынчалык; - көңүл буруу (мугалимдин түшүндүрмөлөрүн кунт коюп угуу, изилденип жаткан нерсеге байланыштуу өзүнүн ойлоруна көңүл буруу, алаксылуулугу төмөн); - мугалимге берилген окуучулардын суроолору; - окуучулардын өз алдынча иш-чараларга катышуу каалоосу, өз көз карашын билдирүүгө умтулуусу.

Белгиленген критерийлердин негизинде когнитивдик кызыгуунун үч деңгээли аныкталган: жогорку, орто, төмөн. Келгиле, изилдөөнүн жыйынтыгын карап көрөлү.

1. Сабакка болгон кызыгуу;
2. Окуучулардын билим деңгээли;
3. Сабакка активдүү катышуу.

Биз төмөндөгү максаттарда окуучулардын сабактардагы жүрүм-турумуна системалуу байкоолорду жүргүздүк: ар бир окуучунун сабактагы иш-аракеттерге катышуусу боюнча мүнөздөмө берүү; изилденип жаткан материал боюнча көп суроо берген, түшүндүрмөлөрдү кунт коюп уккан же көп алаксыган,

изилденип жаткан нерсеге байланышпаган ойлоруна басым жасаган окуучуларды аныктоо; тапшырмаларды аткарууда өз алдынчалыктын даражасын жана кыйынчылыктарга мамилесин аныктоо. Байкоолордун жыйынтыгы 3-4 класстагы окуучулардын 47% жана 59%ынын когнитивдик активдүүлүгү жогору экенин көрсөттү. Бул окуучулардын окууга позитивдүү көз карашы жана туруктуу кызыгуусу менен мүнөздөлөт. Сабак учурунда алар кунт коюп, окуп жаткан материал боюнча суроолорду берип, өз демилгеси менен сабакка катышууга умтулушат. Алар тапшырмаларды аткарууда көз карандысыз жана тез темп менен иштешет. Окуучулардын 46% орточо деңгээлге ээ. Мындай окуучулар окууга болгон позитивдүү мамилеси, ийгилигине жараша окууга болгон кызыгуунун ыраатсыздыгы, окуу материалынын жеңилдиги, окууга сырттан стимулга муктаждыгы менен мүнөздөлөт. Алар мугалимдин түшүндүрмөлөрүн дайыма кунт коюп угушпайт, сейрек суроолорду беришет жана сейрек өз каалоосу менен иш-чараларга катышууга умтулушат. Көз карандысыз. Когнитивдик активдүүлүктүн төмөн деңгээли 17%. Бул көбүнчө билимдин жана жөндөмдүн жетишсиздигине алып келет.

Когнитивдик активдүүлүгү күчтүү 3-4 класстын окуучуларынын ичинен (87% жана 88%) балдар татаал тапшырмаларды аткарганды жакшы көрүшөт. Алар жакындары жана достору менен жаңы билимди бөлүшүүгө умтулушат. Орточо когнитивдик активдүүлүк (6% жана 7%) – бул балдар татаал тапшырмаларды аткарганды жакшы көрүшөт, бирок дайыма эмес; алардын туруксуз кызыкчылыктары бар жана ар дайым суроого жооп табууга умтулушат; алар сейрек жаңы билимди жакындары жана достору менен бөлүшүүгө умтулушат. Когнитивдик активдүүлүктүн начардыгы (7% жана 5%) – бул деңгээлдеги окуучулар изилденүүчү материалга кызыгуу көрсөтпөйт, керектүү билим берүүчү маалыматты өз алдынча табууга умтулушпайт, сөздүктөрдү, маалымдамаларды, антологияларды жана башка адабияттарды кошумча катары колдонууну билишпейт.

4-таблица

Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча 2022-2023 окуу жылындагы адабий окуу сабагынан алган билиминин сапатынын деңгээли боюнча маалыматтар

	Окуучулардын саны	Сабакка кызыккан окуучулар (%)	Алган билиминин сапаттуу деңгээли (%)	Сабакка активдүү катышуу (%)
3-класс	137	47	54	87
4-класс	147	59	52	88

Башталгыч мектеп курагында таанып-билүү жана сынчыл ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруунун маанилүү психологиялык-педагогикалык фактору болуп окуу-тарбия процессинин башка субъекттеринин алдында ийгиликке жетүү жана өзүн-өзү сыйлоо менен мотивацияланган билим берүү иш-мердүүлүгү саналат. Бул фактор башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүү теориялык концепциясынын мүнөзүнө уламдан-улам ээ болуп жаткан эрксизден ыктыярдуу тегиздикке өткөрүп, алардын таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүн мобилизациялоого мажбурлайт. Башталгыч класстын окуучуларынын таанып-билүү жана сынчыл ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү маселелерин максаттуу чечүү илимий табият таануунун маңызын жана диалектикасын заманбап түшүнүү менен шартталган системалык түзүүчү педагогикалык илимге таянууну камтыйт.

Башталгыч класстардын окуучуларынын сынчыл ой жүгүртүүсүнүн өстүрүү боюнча адабий окуу сабагынын мугалимдерине окуучуларга сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу максатында жөндөмдүүлүктөрүн байкоого төмөнкү педагогикалык шарттар керек экенин айтуу зарыл:

- адабий окуу сабагын ордун жана маанисин жогорулатуу;
- тапшырманын мазмунун тандоодо биримдик жана ырааттуулук иш-аракеттердин кайчылашы;
- окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн өстүрүү боюнча адабий окуу сабагын окутуу деңгээлин жогорулатуу;
- болгон билимдерди жана көндүмдөрдү бирөөдөн өткөрүп берүү жөндөмүн өнүктүрүү;

- уюштуруунун методдорун, каражаттарын жана формаларын колдонуудагы окуучулардын класстагы иш-аракеттери жана алардын биримдиги.

Адабияттар:

1. Акматов К.К., Муратов А. Мектептин тарбиялык сабактары. 1-11-кл. жетекчилери үчүн колдонмо.- Б., 2019. - 284-б.
2. Акматов К.К., Зулуев Б. Мектепте тарбиялык иштерди уюштуруунун технологиялары. - Ош, 2013. - 168-б.
3. Акматов К.К., Момуналиев С. Кыргыз адабияты: окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 11-кл. Хрестоматия окуу китеби. - Б., 2014. – 200-б.
4. Сартбекова Н.К. Педагогические условия формирования коммуникативной компетентности будущих инженеров. / Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - 10 октябрь 2016. - С. 136-137. www.publikacia.net
5. Абакумова Н.Н. Диагностика и мониторинг инновационных изменений в образовании. / Учеб. пособие. / Томский государственный университет, 2011. - 202 с.
6. Полянина Е.А. Кружок «Юный корреспондент» как средство развития коммуникативной компетентности старшеклассников. // Образовательная социальная сеть nsportal.ru, 2014. [Электр. ресурс]. // URL: <https://nsportal.ru/shkola/russkiy-yazyk/library/2014/03/13/kruzhok-yunyu-korrespondent-kak-sredstvo-razvitiya> (дата обращения: 20.11.2020).
7. Кыдыралиев С.К., Скляр С.Н. Сборник заданий математических олимпиад АУЦА для старшеклассников. Бишкек: Турап, 2021. / https://iais.krsu.edu.kg/science_new/open_file/2?record_id=58096&file_name=sbornik_zadaniy_matematicheskikh_olimpiad_auca_dlya_starshelk
8. Нусупов Ч.Т. Социально-политические и исторические аспекты изучения происхождения эпоса «Манас». / Научный журнал «Общественные науки» 2017. - №2.
9. Акиева Г.С. Суходубова Н.А. Процесс гуманизации системы дополнительного профессионального образования в современных условиях. / Сбор. статей. Состояние и перспективы системы обеспечения качества образования в Кыргызской Республике. - Бишкек, 2021.